

TARİH ÖĞRETİMİ'NDE YENİ YÖNTEM*

Ali Asgar HİKMET**

ÖZET

Avrupa'da ilmi değişmelerin ve önemli kültür inkılablarının zuhur ettiği XIX. asırda, tarih ilmi ve onun yazılış tarzı da değişti; geçmiş çağların olayları çevresindeki araştırma vasıtaları mükemmelleşti.

Bu büyük ilmi inkılabın neticesinde tarih ilminde de büyük bir değişim ve başkalaşım görüldü. Yunan ve Roma'nın klasik üslubuyla tarih yazma metodu kalktığı gibi, Yahudi tarihçilerin üslubu ve dinî tarih tarzı da terk edildi.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Tarihçilik, Bilim, Eleştiri, Tarih Metodu.

Farsçada "tarih" kelimesi iki anlamda kullanılır:

Birincisi, Farsçada "salmeh" ve yabancı dillerde "Date" denilen "belirli vakit ve zaman" manasında: Başlangıç noktasından itibaren yılların hesabının kendisiyle tayin edildiği Hicrî tarih veya Miladî tarih gibi.

İkincisi, olaylar veya yabancı dille "Histoire" denilen belirli bir şeyin, bir varlığın veya bir milletin vak'a ve hadiselerini kaydeden yekûn "Histoire" kelimesi Yunanca "Historia" kökünden *rivayet ve hikâyelerin araştırılması* manasındadır. Aynen bu kelime Arap lügatine "usture" şeklinde girmiş; hatta Kur'an'da "geçmişlerin hikâyeleri" anlamına gelen "esâtirü'l-evvelîn" kelimesi varid olmuştur. İslâm'ın çağrısına yüz çeviren Kureyş kâfirleri, bu ibareyi kullanarak "Bu, ancak öncekilerin masallarıdır" demişlerdir (Her ne kadar araştırmacıların bir kısmı "usture"yi "k - t - b"(yazmak) manasına "s - t - r" kökünden almışlarsa da, birinci şekil, doğruya daha yakındır). Müfessirler bu rivayeti Nasr b. el-Haris'e nispet ederek demişlerdir ki: "İslâm Peygamberi Kur'an'ın apaçık ayetlerini beyân ederken, Hz. Peygamberin halası oğlu olan, fakat İslâm'a karşı düşmanlık besleyen ve ticarî amaçla birçok kez İran'a

* "Sebk-i Cedîd der Ta'im-i Tarih", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât*, Yıl 11, Sayı 3 (Tehrân Ferverdin- Tir mah 1343), s. 288- 303.

** Tercüme: Abdüsselam Uygur. Doç. Dr., Elazığ İl Müftülüğü Eğitim Uzmanı.

seyahat etmiş olan Nasr b. el – Haris, Mekke halkını etrafına toplayarak onlara – İslâm Peygamberinin sözleri, Ad, Semud, Ashabu'l-Eyke ve Ashab-ı Re's'ten dem vuran "esâtiru'l-evvelîn"dir; gelin de size Rüstem, İsfendiyar ve İran padişahlarını nakledeyim – diyordu." Öyleyse şu ayet onun hakkında nazil olmuştur:

"İnsanlardan kimi de vardır ki, bilgisizce (insanları) Allah'ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için (masal, hikâye gibi) eğlence (türünden boş) sözleri satın alırlar." (Lokman suresi, 6. ayet)

Müfessirlerin çoğunun naklettiği bu haber, cahiliye çağlarında ve peygamber zamanında, İran padişahlarının tarihleri ve onlara ait haberlerin Ceziretü'l – Arap'ta bilindiğini göstermektedir.

Her hal-ü kârda konumuz, genel vak'a ve hadiselerin kaydını kapsayan "Histoire" anlamındaki "tarih" tir. İnsanın ferdî ve sosyal hayatını, kezâ nebat ve hayvandan her tabii varlığın, hatta Arz küresi ve Güneş sisteminin müstakil bir tarihi vardır ve (o tarih), kendisine ulaşan hadiselerin seyrini düzenli olarak zikreder ve arız olan değişimleri ayrıntılı biçimde açıklar.

Doğulu milletlerin medeniyetleri konusundaki tarih ve tarihî nakiller, arkeologların sürekli ilgi odağı olmuştur. Basit halk yığınları onu dinlenme, mizah ve vakit geçirmek için okuyorlar; öyle ki, bizzat ben, bazı eski tabiplerin, karasevda hastalarına veya müzmin hastalıklara müptela olanlara, kendilerine has tedavi yöntemleriyle, tarih okuyup dinlemelerini tavsiye ettiklerini hatırlatıyorum. Fakat seçkinlere ve bilginlere göre "tarih" ilminin faydası, geçmişlerin durumlarından ibret (almak) ve onların (tarihî) seyrini mütalaa ederek gelecek (nesil)lere kılavuzluk etmektir. Nitekim Sa'dî:

"Şehnâmelerde Rüstem ve iri yapılı İsfendiyar'ın (hayat hikayesinin) nakledilmesi, dünyanın pek çok kimseden hatıra kaldığını bu mülk sahiplerinin bilmeleri içindir" der.

Gerçekte tarih öğretiminden beklenen, ahlâkın ıslâhı nefsi arıtma, kötülükten sakınma ve iyiliğe teşviktir. Nitekim Sa'dî:

"Eğer akıllı ve bahtiyar kimse, Acem padişahlarının serüvenini, Dahhak ve Cem'in hayat hikayesini okursa, iyilerin ahlâkından öğüt, kötülerin davranışlarından ibret alınmadıkça ömrün ziyan edildiğine şaşmaz" der.

Çağımızda tarih araştırmaları ilmî lezzet ve hazzın dışında, siyasî ve iktisadî faydaları da mütazammın olup; çalışkan ve gayretli insanlar ile ülkelerin siyasî liderleri geçen tarihleri okumaktan, gelecek için yararlı kurallar kazanmaktadırlar.

Tarihin Kaynakları

İnsanî hayatın tarihi ve insanoğlunun başından geçen vak'alar, en eski zamandan beri, hatta insan topluluğunun ilkel dönemlerinden beri hep var olagelmıştır. Başlangıçta, geçmişlerin bu macerası, babalar tarafından çocuklara sözlü olarak naklediliyor; nesilden nesile, sineden sineye aktarılıyordu. Araştırmacılar, yeni tarih metodunu, bilahare yazılı şekle bürünmüş bu şifahî rivayetlerden toplayıp tedvin etmişlerdir. Bundan dolayı tarihin kaynakları, efsaneler ve rivayetler mecmuasıdır.

Beşerî medenileşmenin ilk merhalelerinde, insan meskûn olmayı tercih ettiği zaman, rivayetler ve hikâyelerin hepsi eski mabetlerde toplanıp tedvin edildi ve bu, mezhebî kitapların sayfalarına yansdı. İran'ın antik efsaneleri, önce Muğlar ve Mubedler vasıtasıyla "Avesta" mecmualarına aksetti. İnsanlar Babil ve Mısır'da kil levhalarla taş yazıtlarda, ülkelerinin geçmişini tanrıları adına hiyeroglif veya çivi yazılarıyla kendi dillerinde kaydedip kadim putlarının ibadet mahalline yakın yerlerde zapt ediliyorlardı. Rum ve Yunan tanrılarının mabetlerinde de, aynen bu tür tarihler mecmuası ve o milletin macerası toplanıyordu. İbranî kavimler, kendi kavimlerinin tarihini "asfar-ı hamse" adıyla mezhebî mecmualarda ve "Enbiya ve padişahların sahifeleri" nde toplamışlardır ki bizce (bu), *Tevrat*; bilginlerin ıstılahında ise "Ahd – i Atik" kitabı olarak bilinir. İslâm Tarihi, böylece Ebrehe b. Eşres'in "Fil Senesi"nde Mekke'ye saldırma hadisesi ve bilâhare Yemen ve Himyer meliklerinin vakaları, Nebâti medeniyet gibi Cahiliye çağının mezhebî hadiselerinden ve İslâmî hadiselerin kaydından itibaren başlayıp Emeviler ve Abbasiler dönemindeki İslâmî medeniyet çağına ulaşır. İslam'da ilk tarih kitabı İbn İshak ve ondan sonra İbn Hişam'ın 1. ve 2. asırda tedvin ettikleri "Sîre", yani İslâm peygamberinin hayat hikâyesinin şerhidir. Bunu müteakiben sıra, ilk ye en büyük İslâm tarihçisi, yani Muhammed b. Cerir-i Taberi (*El-Mülûk ve'l-Enbiyâ* tarihinin sahibi)'ye kadar Müslüman tarihçilerin bilahare "Fütühu'l-Büldân" ve "Kitâb el-Megazi" adıyla hicrî tarihle kaydettikleri İslâm ordusunun (gerçekleştirdiği) fütuhatin şerhine gelir.

Sözlü rivayetler ve mezhebi (dinî) belgelerden sonra tarihin en eski kaynak ve belgesi, çok eskiden beri varlığını korumuş ve bir kısmı çağımıza kadar ulaşmış olan taş ve kile kazınmış kitabelerdir. Mısırdaki hiyeroglif ve Hint'teki Sanskritçe yazıtlar, Babil'de Arami dilindeki çivi yazıtları ve İran'da İylâmî ve eski Furs dillerindeki sayısız kitabeler dünyanın muhtelif yerlerindeki dağlık bölgelerde taş sahifeler (levhalar) halinde bol miktarda mevcut olup bilginlerce sürekli tahkik, mütalaa, tercüme ve tatbik konusudur.

Fakat ne yazık ki mevcut yazıtların belgeselliği konusunda bir kusur vardır ki (o da) şudur: Bisütun ve Persepolis'teki Daryuş-ı Kebir'e, bir kısmı da Hehâmenişi padişahlarına ait olan kitabeler hariç tutulursa, ülkelerin yazıtlarının çoğu, önemli vak'aları ihtiva etmez; üzerine tesadüfen yazıtların kazındığı kitabelerin kalıcılığı, kilden veya taştan levhaların sağlamlığı sonucudur. (Bunlar), daha ziyade bilinen ve belirli şahıslarla alakalıdır, bir kavim ve millete ilişkin vakalar değil. Ayrıca kitabelerin çoğunda bulunan büyük bir kusur da, bazı padişahlar ve büyük fatihlerin, bir şehir ve beldeye galebeden sonra mevcut kitabeleri yok edip, asıl ismin yerine kendi isimlerini yazmış olmalarıdır. İşte bu yüzden yeni araştırmacılar, o kitabelerin sıhhat ve asaleti hakkında sürekli şüpheye maruz kalıyorlar. Bu manadaki en güzel örnek, ikinci Kaçar padişahı Fethalişah'da görülen eylemdir: "Kuh-i sersere" diye bilinen ve çimento fabrikasına bakan kadim Rey şehrinin merkezi dağı üzerinde, XIX. asır araştırmacılarından bir kısmının naklettiği Sasaniler'e ait bir kitabe varmış. Fethalişah o kitabeyi silerek onun yerine, aslan avlar biçiminde kendi avlağını naksetmiştir ki, belki de zamanımızda insanların bir kısmı şu son zamanlarda, iki - üç yıl öncesine kadar bunu görmüşlerdir; fotoğrafı da bol miktarda mevcuttur.

Asıl tuhaf olan, hadiselerin elinin bu eylemi telafi etmesidir: O dağın taşlarını harcayan Rey şehrinin çimento fabrikası, gide gide o kitabeye ulaşmış ve birkaç yıl öncesine kadar mevcut olan o taşı yok etmiştir. Keza Zend padişahı Kerimhan'ın önemli yapıtlarından olan ve Hicrî 1182'de bina edilen Şiraz'daki Mescid-i Vekil'de, binayı yapanın ismi silinerek eser Fethalişah adına kaydedilmiştir; hâlbuki o tarihte belki Fethalişah-ı Kaçar hala doğmamış veya saltanata ulaşmamıştı.

Sonra sırada, eski zaman(lar)da "meskûkât konusunda mütalaa" demek olan ve kendisinden müstakil bir ilim vücuda gelen ve "Numismatology" denen sikke - bilim'in (ortaya koyduğu) sonuçlar yer alır. Araştırmacılar, sikkeler

üzerine darp edilen nakışları inceleyerek tarihi hakikatleri, sultanların vaziyetlerini ve onların ülkelerinin genişliğini, ticarî pazarların canlılığını, iktisadî ortamı ve öteki mevzuatları tahmin ediyorlar. Sikkeler, kesinlikle tarih tedvininde önemli ve güvenilir kaynaklardan biri sayılmaktadır.

Yazılı Tarih'in Zuhuru

Yazılı tarih ilk defa nispeten düzenli bir şekilde Küçük Asya (bugünkü Türkiye) sahillerindeki Yunan şehirlerinde ortaya çıktı. Meraklı şahıslar, geçmiş vak'a ve hadiseleri şundan bundan sorarak onlara rapor yazmaya niyetlendiler. Kadim tarih konusunda oldukça pâyve mertebelere sahip olan bu Yunanlı araştırmacılar, sadece kendi ülkelerinin vak'alarını kaydetmiyor; aynı zamanda Babil, Asur, Mısır özellikle o tarihte ortaya çıkan İran gibi komşu ülkelerin havâdis ve vak'alarının (tarihi) cereyanlarını da yolculardan ve seyyâhlardan sorup öğrenerek papirüs tomarlarına yazıyorlardı.

M.Ö. V. yüzyılda, garbî Asya'da Hehâmenişi (sülalesi)'nin görkemli saltanatı kurulurken, İran uyruklu ve Yunan ırkıdan Herodotus adlı bir tarihçi ortaya çıktı. Ona, layık olduğu biçimde "Ebu'l-müverrihin" lakabını taktılar; çünkü o, zamanın vak'a ve hâdiselerini sistemli kaidelere göre kaleme aldı ve onları geleceğe havâle etti. Kendisinden sonra gelenlerin, metodunu takip ettiği bu tarihinin malûmât alanı oldukça geniştir. O, gücü yettiğince vak'aların serüveni doğruluk ve sıhate mutâbık olarak kaydetmeye ve onları fasih bir Yunanca nesirle yazmaya gayret etmiş; öyle ki onun tarih kitabı, Yunan Edebîyatı kitaplarından biri sayılmıştır.

Herodotus'tan sonra sıra, Yunanlı başka bir tarihçiye, Tucydides'e gelir. O da, Herodotus'tan bir asır sonra tarihi, edebî san'at şekline soktu. Ondan sonra Yunan ülkesinde, eserleri dünya tarihinin temeli olan Xenophon ve Plutarkos ortaya çıktı. Yunanlılar ve Romalılarından sonra, orta çağlarda ve Rönesans sırasında böylece bu ilim, bilgin tarihçilerin kalemiyle değişim ve tekâmüle yüz tutarken Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere'de gitgide sistemli müteşekkil bir suret kazandı. Bu ortamın hemen yanı başında, daha ziyade rûhâniler tabakası (mug'ân ve mübedân)'ndan olan İranlı tarih yazarları, özellikle Sâsânîlerin son dönemlerinde, ülkelerindeki sultanların serüvenini Firdevsî'nin *Şâhnâme*'si, İbn Cerîr-i Taberî'nin *Târihu'l-mülûk ve'l-enbiyâs*'ı, Ebû Reyhan-ı Birûnî'nin *Âsâru'l-bâkiye*'si, es-Sa'âlibî'nin *Gureru ahhâr-ı mülûki'l-Fürs*'ü ve öteki tarihçilerden Hamza-i İsfehâni, Ebû Hanife-i Dîneverî,

Ebu'l-Hasan-i Mes'ûdî'nin eserleri; özellikle Sâmânîlerin son döneminde kaleme alınan ve Firdevsi'nin *Şâhnâme*'sinin kaynağı olan Ebû Mansûri'nin "*Hodâyname*" ve "*Şâhnâme*"si gibi İslâm asrının Farsça tarihlerindeki izahla yazdılar. Bundan sonra Abbasiler zamanında İranlı Tarihçiler, geçmişlere ait haber ve rivayetleri Arapça ve Farsça olarak az-çok kaydettiler ve İran'da tarih ilmini vücuda getirdiler.

Yahudi Tarihi

Klasik tarih yazarlığı usulü, Yunan ve Rum tarihçilerin kalemiyle böyleşine XIV. miladî asra kadar devam edegeldi. O zaman (XIV. asır), tarih ilminin usulünde büyük bir değişim meydana geldi. Avrupa halkı, özellikle ilim ve irfan ehli rivayetlerin tekrarında, Yunanlıların ve Rumların eski cahili-paganist - çağlardaki dönemlere ait haber ve hikâyelerinin zikrinden bıkmışlardı; Mesih dininin yayıldığı ve resmileştiği çağda kutsal dinî kitaplar (*Bible*)'in tarihleriyle alakalı usüle yöneldiler. Tarihte *Ahd-i Atik* kitabı üzerine binâ edilen yeni bir tarz teşekkül etti. Bu tarzda Yahûdî tarihine mutabik olarak âlemin yaratılışına dair vak'alar silsilesi, "sifr-i tekvin"de yazıldığı şekilde başlar, Nûh tufanına ve Nûh'un üç oğlunun ahfâdından olan beşerin yeryüzünde bölüklere ayrılmasına ulaşır; Musa'nın ve şeriatinin zuhûru, Yahudilerin Mısır'dan çıkışı, Filistin'in fethi ve Yahûdî saltanatının tesisıyla son bulur, ondan sonra, devamla İsrail oğullarının padişahları, hâkimleri ve çocuklarının silsilesi zikredilir. (Tarih), Bâbil esâreti, Kûrûş-ı Kebir'in zuhuru, Musa'nın kavminin özgürlüğe kavuşması ve ondan sonra İskender'in saldırısıyla devam eder, nihayet Mesih'in zuhuru ve İsa b.Meryem'in doğumuyla son bulur.

IV. miladî asrın başlarında Eusebius adlı bir tarihçi göründü. O, *Tevrat*'tan iktibasla Yahudilerin esâtir ve akaidine uygun yeni bir tarih yazdı. Onun tarihi, Avrupa'da Mesih dinî tarihinin intişarıyla birlikte yayıldı. Toplum yeni tarzı beğendi ve kilise azizleri, din rehberleri olduğu gibi tarihin muhafızları da sayıldılar. Ondan sonra İspanyol Esidore de Seville (636 m.) adlı ünlü piskopos, bu diziyi ikmâl etti. Bilâhare VII. asırda, Yunan ve Roma tarzı klasik tarih yazarlığı tamamen terk edildi ve onun yerini mezhebî (dinî) tarih aldı.

Kitab-ı Mukaddes'te zikredilen Mısır, Ken'ân, Bâbil, Ninova, Saydom gibi şark belde ve memleketleri, Avrupaların ilgi odağı oldu. Mesihî Kilise tarihçilerine göre tarih felsefesi, şu esas üzerine binâ edilmiştir: Âlem, Allah

te'âlâ'nın yarattığı bir sahnedir. İnsanoğlu o sahnede bazı ameller işleyecek, günah ve zulümler irtikâp edecek; nihayet Tanrı, yüce iradesiyle "İsâ Mesih" adındaki bir kurtarıcıyı çıkaracak, o da halkı saadet ve kurtuluş yoluna hidâyet edecektir. Fakat ondan sonra âlemde, zulüm ve cevir aynen devam edecek; beşer kendi kötülük ve fesatlarıyla uğraşacak, nihayet kıyamet günü gelip çatacak ve ilahî adalet terazisi kurulacaktır. Böylece orta çağların tamamında tarih ilimi kelâm ilmine, kelâmcıların deyimiyle skolastik Hıristiyan rûhânilerine tâbi oldu.

Yeni Asırda Tarih Usulü

Avrupa'da ilmi değişmelerin ve önemli kültür inkılablarının zuhur ettiği XIX. asırda, tarih ilmi ve onun yazılış tarzı da değişti; geçmiş çağların olayları çevresindeki araştırma vasıtaları mükemmelleşti. Basım sanatının yaygınlaşması, arşivlerin düzenlenmesi, el yazması kitaplardan yararlanma, kapıları halkın tamamına açık olan umumi kütüphanelerin te'sisi, muhtelif kaynaklar, özellikle âmiyâne hikâyeler konusunda etraflı incelemeler, şifahî rivayetler ve kadim efsânelerin toplanması genelleşti. Bilginler ve araştırmacılar, geçmiş hakikatleri düzenli bir tarzda ve ilmî bir metotla istihrac ve istinbât ettiler. Özetle bu asırda gerçekleşen işler, kitapların tasnifi ve eski mufassal mecmualara fihrist yazmaydı ki, bunların sonucunda ilim tahsil edenler, özellikle tarih ilmi öğrencileri, birkaç saat zarfında geçmiş tarihçilerden her birinin uzun bir ömür alan araştırma ürününü inceleyerek gözden geçirebiliyorlardı. Bu asırda, insan topluluklarının değişimiyle meşgul olan ilimlerin tamamı sistemli bir şekil kazandı. Keza ürünü, geçmiş zamanı şimdiki zamana bağlayacak biçimde beşerin geçmiş hayatının seyir ve cereyanını konu alan birkaç müstakil ilim de ortaya çıktı.

Paleontoloji, yani fosiller ilmi; antropoloji yani insan bilimi; filoloji, yani yeni ve eski diller ilmi; paleografi, yani antik yazılar ilmi ve bilâhare arkeoloji, yani eski eserler ilmi ile onun kitap – bilim, levhalar ve tarihi mühürler ilmi ve sikke – bilim gibi dalları, hep bu asırda düzenli ve sistemli bir şekilde tedvin edildi. Nihayet te'lif lügat kitapları (Dictionnaire), özet metinler (Manuel) ve Dairetü'l-ma'ârifler (Encyclopedie) hep bu asrın ürünüdür.

Bu büyük ilmî inkılabın neticesinde tarih ilminde de büyük bir değişim ve başkalaşım göründü. Yunan ve Roma'nın klasik üslubuyla tarih yazma metodu kalktığı gibi, Yahudi tarihçilerin üslubu ve dinî tarih tarzı da terk edildi.

Bilginler ve araştırmacılar müteşekkil seyyah ve turistler, Asya ve Afrika'nın uzak ülkelerine seyahatler yaparak Şarklı milletler ve dünyanın öteki kavimleriyle tanıştılar. Onların geçmiş kültür ve kadim tarihleri, araştırmacıların ilgi odağı oldu. Onlar, vatanlarına döndükten sonra da, kendi kitap ve seyahatnâmelerini yayınlayarak toplumun ilgisini kadim milletlerin macerasına çektiler. Avrupa üniversitelerinde Mısır, Babil, Asur, Kalde, İran, Hind, Çin vb. geçmiş milletlerin tarihi derince incelendi ve (bunların) her biri için özel bir enstitü tesis edildi, ayrıntılı kitaplar yazıldı. Bilginlerden birinin deyişiyle dünya tarihinin kitap sayfası, artık yazma nüshalarla sınırlı ve kıtalar, kütüphane ve müzelerde mahpus değildi; aksine beşer medeniyetinin beşiği olan Asya'nın tepeleri, dağ etekleri; Sind, Ganj, Dicle, Fırat, Nil vb. büyük nehirlerin havzaları, hep insanlık tarihinin sayfalarını teşkil ediyor ve tarih öğrencisi, antik çağlar serüveninin tarihini bu bölgelerde yokluyor ve arıyordu. Dolayısıyla Yunanlı Homer'in *İlyada* ve *Odise*'si, Avesta'nın Gatalar'ı, Romalı Virgil'in manzumeleri, Hinduların *Mahabbarata*'sı, Firdevsi'nin *Şahname*'si gibi milletlerin millî destanları, Avrupa'da yeni dille tercüme; tahkik, tahşiye ve ta'liklerle mükemmelleşti.

Tarihî Tenkit Sanatı

Bu yeni kaynakların mevcudiyeti ve bu asrın sonunda bunlara ulaşabilme kolaylığı neticesinde, "tarihî eleştiri sanatı" tezahür etti; yani kusurluyu sağlamdan, karışık olanı saf olandan ayırıp çıkarırsın diye tarihin hakikati keşfinin mizanı ve hadiselerin gerçek ölçüsü olan, geçmiş vakaların zikrinde de tecrübe ve mihenk konumunda sayılan müstakil bir ilim vaz edildi. Bu şerefli sanatın başlıca kurucusu olarak tanınan kişi Alman alimlerinden L. Von Rank (1887 m.) adlı biridir. O, reformasyon zamanından şimdiye kadarki Alman tarihini yeni üslupla yazmıştır. Bu bilgin "Fenn-i İntikad-ı Âli-yi Tarih" adıyla bilinen bir usul vaz etti. Tarih öğrencileri muhtelif belge ve kaynakların irisini ufağını bu usulü deneyerek ayırabilirler. XX. yy. da bu intikadi sanatın tekâmülü sonucunda dünya milletlerinin tarihi, sahih bir temel ve sağlam bir esas üzerine kuruldu; tarihçilerin inanılan ve kesin kabul edilen aslî usullerinin bir parçası olan tarihi prensiplerden çoğu yok oldu ve o zamana kadar kesin ve muteber delil sayılan kitapların birçoğu gözden düştü.

XIX. asrın yarısından itibaren ilk defa Avrupa ülkeleri tarihi, daha sonra öteki milletlerin tarihi yeni üslupla yazıldı. Mesela tarih eleştirisi sanatında vaz

edilen kesin usullerden biri, sosyal hadiseler ve inkılâplar için siyasi ve iktisadî sebep ve illetlerin araştırılması oldu. Nitekim o zamana kadar sadece adam öldürmeler, terörler, nefislerin katli gibi feci hadiseleri zikretmekle yetinen Fransa inkılâp tarihi, bu yeni miyarla belirlendi; çünkü bu, muhtelif iktisadî ve siyasi sebeplerle XVII. asrın sonlarında Fransa'da zuhur eden büyük bir sosyal ıslahtı. Kezâ mesela tarihçilerin sadece İran, Rum ve Şimalî Afrika'daki Arap fütuhatını zikretmekle yetindikleri VII. yüzyıldaki İslam dininin intişarı, yeni tarzla anlaşıldı ki ruhanî ilhamlardan başka, vahiy âleminden peygamberin pak sinesine nakşolunan ilahî ruhanî ilhamlar, fakir ve geçim derdinde bir kavim olan Arabistan halkını da İslâm'ın bayrağının altında toplamış ve onlar, susuz ve çorak ülkelerinden fırlayarak bu kadar çok fütuhata muvaffak olmuşlardır.

Bilahare "tarihî intikad sanatının" usulünü kullanma sonucu, tarihin metnini teşkil eden rivayetlerin nakil zinciri ve hikâyelerin zikri, hadiselerin illetleri ve sebeplerinden bahis fikirler ve inançlar hakkında derinden araştırma, hayat ve geçim ortamı ile gözlerden saklanmış başka konular şekline girdi. Başka bir deyişle vaka ve eylemlerin serüven ve destanından ibaret olan tarih ilmi, bir felsefi ilim oldu; illet ve ma'lul zincirinin temeline yerleşti.

Eski usulde yazılmış en son eski kitap Fransız tarihçi ve piskopos Bossuet (1704)'in *Histoire Universelle* adlı genel tarihidir. Gerçekte bu kitap, mukaddes kitapların dinî temeline dayanarak Fransa veliahtı için yazılmış en son tarihi metindir. Fransız filozofu Voltaire, *Essai sur les Moeurs* adıyla kaleme aldığı ve bu tarihçiye hücum edip onun açıklamalarını reddettiği kitapta, dinî üslupla tarih metoduna ilk darbeyi indirdi.

Başka (bir) misal: XIX. asrın başında hala tarihçiler tarih ilminin esasını fertlerin biyografisi ve seçkinlerin önemli serüveni üzerine kuruyorlar, yani hadiselerin temelini tarihi yapanların omuzlarına bırakıyorlardı; hatta İngiliz Thomas Carlyle, *Pehlivanlar ve Pehlivanların İbadetleri* adıyla meşhur bir kitap yazmış ve tarihin, fertlerin eylem yapımında; seçkin şahısların serüveninin ise, dünya olaylarında müessir olduğuna hükmetmiştir. Fakat Alman Filozofu Friedrich Hegel (1831), sadece fertlerin tarihte müessir olmadıklarına ve beşeriyetin bütün havadis ve vakalarının, dinî inkılâpların ve beşeri mezheplerin değişiminin sonucu olduğuna; tarih ilmini dinler, mezhepler, felsefi ve fikri mektepler alanında tahlil ve tecziye etmek gerektiğine; şeriat kuran Musa, sosyal düzen felsefesini açıklayan Xenophosius, tevhit ve adaleti öğreten Hz. Muhammed, tefekkür felsefesini ve nefsi terk etmeyi öğreten Buda, muhabbet

ve fedakârlığın ilkesini ta'lim eden Mesih gibi dünya mezheplerinin kurucularının, bu büyük insanların, tarihte büyük vak'aların menşei olan bazı toplulukları oluşturduklarına inanıyordu. Elbette bu yeni görüş, bilginlerce orijinal sayılıp, tarihi fert –perestlik sıkıntısından kurtarmıştı.

Fakat tarih ilmi, fazla beklemedi. Fransız filozofu Auguste Comte (ölm. 1857), XIX. yüzyıl ortalarında ilim sahasına ayak basınca, içtimaî sistemler ile beşeri hayatta ârız olan olaylar değişiminin tamamını, insanın inanç ve düşüncelerinin sonucuna atfetti. O, tarihi toplumbilim (sosyoloji) açısından inceleyip onu, Hegel'in inandığı dinî düşünceler, metafizik ve gaybî ilhamlar âleminden çıkararak realiteler, tabii iletiler ve sonuçlar zincirinin dairesine sokmaya çalıştı.

Örnek olarak Medâyin'deki Arap Fethi ve son Sâsânî padişahının – ki tarihçiler Sa'd-ı Vakkâ'sın şecâatini, III. Yezdcerd'in za'fına hamlediyorlardı – yenilgisi bu üslupla incelenip tahlil edilirse bunun, o tarihte İran milletinin sosyal bünyesinde vuku' bulan çöküş sebebiyle olduğu anlaşılır. Zerdüş mezhebi, Hıristiyanlığın nüfuzu ve Mazdekiler ile Mâni taraftarlarının intişarı neticesinde darmadağın olmuştu; öte yandan Araplar, psikolojik ve iktisadî sebeplerle tek kelime tevhid-i İslâmî'nin bayrağı altında toplanıp bu büyük fethi nail olmuşlardı. Kim Yezdcerd ve Sa'd-ı Vakkâ'sın yerinde olsaydı, aynen bu kadere maruz kalırdı. Napolyon'un zaferlerinin sebebi, XIX. asrın başlarında Avrupa'nın siyasi ve iktisadî ortamında vukû' bulan hercümerç idi. Fransızlar, ancak büyük inkılâpları neticesinde tam birlik hâsıl edip bu kargaşaya galip gelmişlerdi.

Özetle XIX. asırda tabiat bilginleri, kendi felsefelerinde derinleştirdiler ve sosyoloji, tarihi, çevre etkisinin ve tabiatın faal faktörlerinin sonucuyla irtibatlandırdı. Bu bilginler diyorlardı ki: Beşeriyet dünyası da, hayvanlar ve bitkiler alemi gibi hayat çatışması, bekâ kavgası ve güçlünün galibiyetinin istinad ettiği kanunları kapsamaktadır ki bilâhare geçim problemi, topraktan yararlanma, yiyecek elde etme ve maddî ihtiyaçları giderme, çatışma ve savaşlara sebep oluyor ve bu savaşlarda daha güçlü olan mutlu oluyor.

Kezâ aynen bu asrın sonlarında iktisat ilmi (Economie Politique) gelişip tam bir sentez hasıl etti; tarih de iktisat ilmine tabi oldu. Bu yeni durum, Alman sosyalist filozofların rehberi olan Alman filozof Karl Marx (ölm 1883)'ı ayaklandırdı. O, *Manifest, Felsefenin Güçsüzlüğü (Misère de la Philosophie)*

vb. birçok kitabında beşeri toplulukların değişim ve evriminin, onların iktisadî durumuna tabi olduğuna dikkat çekti. Ona göre, milletlerin iktisadî güçleri ve onların geçim meselelerinin aktif kuvvetleri, siyasi ve kültürel hayatta, her çeşit sosyal manzarada etkileyici olup gelişme ve yetişme kanunları uyarınca onları değiştiriyor. Nitekim değişimler ve XIX. asırdaki endüstriyel inkılâplar, Avrupa toplumunu değiştirerek onu feodalizmin orta çağlardaki suretinden çıkardı.

Kezâ onun iddiasına göre, ne dinler, re'yeler ve akideler, ne de toplumlar ve fertlerden hiçbiri, tarih olaylarının gerçek faktörü değildir; aksine, tarihi yapan sermayedir. Yeni bir tarihin teşkili için, onu (sermayeyi) da ortadan kaldırmak gerekir. Bu Alman mütefekkirin koyduğu ilke ve usûller, XX. yüzyılda Rusya'da ve başka ülkelerde büyük kanlı inkılâpların menşei olan Komünizm hareketini meydana getirdi.

Tarih İlminde Yeni Nazariyeler

XX. yüzyılın başlarında birçok teoriler ortaya çıkmıştır ki dönemin tarihçileri, bunların hepsinden sadece siyaseti, tarih yazarlığının mebde ve menşei olarak tespit etmişlerdir. Onların kanaatine göre, sosyal özgürlüğün ferdi despotluğun yerini aldığı yeniçağ demokrasisi, kesinlikle çeşitlilik yaratacak ve muhtelif faktörler meydana getirecekti; bu yüzden beşeri hayatın her türlü manzara ve suretleri ile her milletin tarihindeki toplumsal siyasete dikkat etmek gerekir. Amerika'da 1776'daki Bağımsızlık Savaşları ve 1864'teki iç savaş sebebiyle vuku bulan hadiseler, hep siyasi sebeplerle bağlantılıdır. İngiltere siyasetindeki geçmiş hadiseler ve Amerika'daki emperyalizm olmasaydı, bu savaşlar yapılmayacak ve dünyada bir Amerikan milleti doğmayacaktı. Kezâ Asya ve Afrika'daki büyük inkılâplar, milletlerin ayaklanması, ülkelerin bağımsızlığı ve Şark'taki sömürünün tepe taklak olması, hep XX. yüzyılda ortaya çıkan siyasi ve içtimaî değişimlerin sonucudur.

Tarihin muhtelif bölümlerinde uzmanlaşmanın zuhuru, bu çağın özelliklerindedir; yani her özel çağ ve her özel ülke için, araştırmalarının çemberini aynı asır ve aynı ülkenin dört duvarına münhasır kılan ve ömürlerini aynı mevzuya odaklayan özel tarihçiler ortaya çıktı. Mesela bu asırda zuhur eden Doğu tarihçileri ve şarkiyatçılardan her biri, kendi uzmanlık alanındaki muhtelif malzemeleri ele geçirip, araştırma ürünlerini kitap ve eserleriyle yayınlamaya gayret etti. İşte böyle bir uzmanlaşma sanatının sonucu olarak, uzmanlar ve konuya vakıf olanlardan her birinin kooperatif şekilde kendi

dalındaki özel bir faslın veya muayyen bir bâbın yazımını üstlendiği bir dizi tarih kitabı meydana geldi. Cambridge, Oxford vb. üniversitelerin tarihleri gibi her biri (her bölümü) bir müellif tarafından ayrı olarak yazılan grup te'lifleri ortaya çıktı ve muhtelif tarihçiler tarafından toplanmış olan bu tür tarihi mecmuaların yayımı için, çok sermayeli mümtaz naşirler teşekkül etti.

Tuhaf olan şudur ki, bu uzmanlaşma eğilimi ve vakit ve araştırmalarını tarih sanatının muayyen bir bölümüyle sınırlayan sanatkar yazarların zuhuru karşısında, aynı sırada yazarlar ve toplumbilimciler arasında başka bir eğilim tezâhür etti; yani felsefi fikirlere sahip bazı fertler beşer nev'inin serüvenini şâmil bir genel tarihi, muayyen bir bakışla yazmak niyetindeydiler. Bu tür genel tarih yazarlığı, önce Almanya'da görüldü ve Henric Rickert, Friedrich Meinecke gibi bazı tarihçiler umumi tarih yazmaya başladılar. Bilahare İngiltere'de *Tarihin Özeti (The Outline of History)*'nin müellifi H.G. Wells (1946) ve A. Toynbee, filozofâne fikirlerle sosyoloji ve tabiat felsefesi açısından umumi tarihler yazdılar. Bu yeni tarihçilerin hepsi, tarih sanatının binasını evrim teorisi (Evolution) üzerine kurdular.

Bu yazarlar XX. yüzyıl tarih yazarlığının temeli olan illetler ve sonuçları ile sebepler müsebbipleri açıklamada aşırı gidip, ileri görüşleriyle geleceğin sebep ve sonuçlarını sezgi ve dikkat odağı kaldılar. Milletlerin kültüründe vuku bulan fikri akımların sosyal gruplardaki terakki ve değişimleri ile muhtelif etki ve etkilenmeler onların ilgi odağı oldu.

Modern sosyolojinin, özellikle Fransız filozofu H. Bergson (1941)'un felsefesinin, bu modern tarihçilerin yazılarında dikkate şayan bir etkisi vardır.

Tarih ve Barış

Uğursuz etkileri insanlığın tamamını kapsayan büyük iki cihan harbinden, dünya mütefekkirlerinin barış talebini savunmadaki aşk ve heyecanlarından, huzurun savaş taraftarlığı ve geçen asırdaki militarizmin yerini alışından sonra bilginler, savaşlar ve kan dökmelerin, bilâhare beynelmilel husumetlerin, eski çağlardan beri kök salan anlayışsızlıklardan kaynaklandığını anladılar. Milli taassuplar, ülkeler arasında uzayıp giden inatlaşma ve kafa tutmalar, hep gelecek nesillere tevarüs eden geçmişlerin yanılmaları, hataları bencillik ve anlayışsızlıkların ürünüdür. Öyleyse mademki tarih öğretmenleri ve yazarları kendi kitap sayfalarına ve öğrencilerin zihinlerine nifak, inat, düşmanlık ve kindarlık tohumunu ekmişlerse, onları ortadan kaldırmak için de, yeniden tarih

öğretmenlerine ve yazarlarına tevessül etmek gerekir. Bu yüzden hayırsever insanlar tarafından tarihçiler, özellikle ders kitabı yazarlara, öğrencilerini barış ve uzlaşma ile terbiye etmeleri ve onların tertemiz zihin sayfalarından düşmanlık ve husumet lekelerini silip atmaları tavsiye olunur. Bu maksat için en büyük örnek, Avrupa'daki Fransız- Alman savaşları ve mütecâviz kardeşin, komşu ülkelerin mücavir alanlarını kendi çocuklarının kanıyla boyadığı Asya'daki İran-Osmanlı (Türkiye) savaşlarıdır. Eğer Alsace ve Loren meselesi olmasaydı, I. ve II. Dünya Savaşları olmayacaktı. Sünni ve Şii taassupları ve Türk halifelerinin cihangirlik sevdası olmasaydı*, bütün bu İranlılar ve Türkler taassup kılıcına kurban gitmeyeceklerdi. Bundan dolayı tarih öğretmenlerinin, özellikle ortaokul ve lisede ders veren bilgili öğretmenlerin vazifesi, vicdan ve dünya barışına yönelik sorumluluk üstlenmeleri, geçmiş anlayışsızlıkları bir kenara bırakıp gençleri, taassup, inat, kindarlık ve husumetin bulunmadığı yeni bir tarih aralığıyla tanıştırmaları ve öğrencilerini kardeşlik duygularıyla eğitmeleri, barışı kana susamışlık, savaş ve kavganın yerine geçirmeleridir ki hak, adalet, barış ve esenlik karşısındaki yükümlülüklerini ifade etmiş olalar.

ABSTRACT

A NEW METHOD AT HISTORY EDUCATION

In the 19th. Century where there were scientific changes and important cultural revolutions happened in Europe, historiography and the way of history writing also changed; the research insturements around the past historical events perfectly improved.

As a consequence of this great scientific revolution there was noticed a great alteration and metamorphism in historiography. Both the method of history writing by using classic Greek or Roman methods and style of Jewish historians and the way of telling history in the religous context were abandoned.

Key words: History, Historiography, Science, Critique, History Method.

* Burada Osmanlı-İran savaşlarının sadece cihangirlikle açıklanması eksiklidir. Safevî şahlarının Anadolu'daki dinî propaganda faaliyetleri de bu savaşlarda önemli rol oynamıştır (tercüme eden).